

2.

LINGVISTIČKA PRAGMATIKA: KRATKI PREGLED RAZVOJA DISCIPLINE

Pragmatika je mlada lingvistička disciplina koja je u akademskome svijetu utemeljena pred oko pola stoljeća.³² Krajem 70-ih i početkom 80-ih godina prošloga stoljeća pokrenut je prvi pragmatički časopis (*Journal of Pragmatics*), počinju se održavati prve pragmatičke konferencije te je osnovano međunarodno pragmatičko društvo (*The International Pragmatics Association – IPrA*, 1985), čime su izvršeni inicijalni koraci njezine institucionalizacije (Jucker 2012: 495). S vremenom se diljem svijeta počinje provoditi sve veći broj pragmatičkih istraživanja, objavljuju se pragmatičke znanstvene studije i udžbenici, pragmatički kolegiji ulaze u sveučilišne nastavne programe, a profiliraju se i raznovrsne pragmatičke poddiscipline i usmjerenja.³³

Iako je pragmatika kao samostalna lingvistička disciplina prilično mlada, napisano je više pregleda njezina razvoja, a stručnjaci joj korijene nalaze u dalekoj prošlosti. Tako se primjerice retorika, utemeljena u antičkoj Grčkoj, umnogome može odrediti kao pragmatički orijentirana disciplina s obzirom na njezinu usmjerenost na instancije sudionika govornoga događaja i jezično djelovanje (ibid. 497).

Pragmatička se misao kroz povijest pojavljuje u okviru raznih teorija, prvenstveno filozofskih, a kasnije – krajem 19. i tijekom 20. stoljeća – psiholoških, antropoloških, socioloških te lingvističkih, koje su posredno ili neposredno utjecale na razvoj ove lingvističke discipline.

³² Ovo poglavlje proširena je verzija sažetoga pregleda razvoja pragmatike objavljenoga u uvodnome poglavlju članka *U potrazi za vezivnim tkivom: jezična i književna pragmatika* (Karlić 2019).

³³ Povijesni razvoj pragmatike prikazan je u nekolicini studija, među kojima su se posebno korisnima prilikom izrade ovoga pregleda pokazale: Mey (2009), Nerlich (2009), Jucker (2012), Arif (2013), prilozi iz zbornika *Foundations of Pragmatics* (ur. Bublitz i Norrick 2011) te Mišćević (2018).

2.1. „Službeni” počeci

Termin *pragmatika* uvodi filozof i semiotičar Charles Morris 1938. godine. Inspiriran pragmatizmom Charlesa Piercea³⁴ te teorijom znaka Ogdena i Richardsa (1923), utemeljuje semiotiku kao znanost o znakovima (Arif 2013: 30–31), koja se sastoji od triju osnovnih grana posvećenih njihovim različitim aspektima: sintaksa (koja se bavi odnosima među znakovima), semantika (koja se bavi značenjem znakova) i pragmatika (koja se bavi odnosom između znakova i njihovih korisnika) (Morris 1938/1975)³⁵. U fokusu pragmatike – kako ju je postavio Morris pa sve do današnjih dana – korisnik je jezika, kojemu se ne pristupa kao izoliranoj jedinki, već kao društvenome biću ovisnom o okolini u kojoj živi. Pritom, okolina s jedne strane utječe na njega, a s druge strane on utječe na nju – između ostaloga i upotrebom znakova (Mey 2009: 787).

U pragmatičkim terminima jezičnim znakom služe se, u kombinaciji s drugim znacima, članovi jedne društvene grupe; jedan jezik je društveni sistem znakova koji posreduju odgovore članova jedne zajednice jednih prema drugima i prema njihovoj okolini. (Morris 1975: 49)

Morrisovo tumačenje područja bavljenja pragmatike vrlo je široko³⁶ te je s vremenom doživjelo različite interpretacije (Jucker 2012: 497). Njegova je teorija, kao i studije proizašle iz nje, doprinijela nastupanju *pragmatičkoga obrata* u analitičkoj filozofiji, koja se sredinom 20. stoljeća sve više usmjerava na proučavanje funkcija jezika i njegove upotrebe, a njezini se dometi ugrađuju u temelje suvremene lingvističke pragmatike. *Pragmatički obrat* koji slijedi u lingvistici podrazumijeva prije svega premještanje fokusa s jezika kao apstraktnoga sustava na jezičnu upotrebu, čime započinje njezina nova razvojna etapa (usp. Bublitz i Norrick 2011).

Iako Morris uvodi pragmatiku kao jednu od triju grana znanosti o znakovima, začeci suvremene pragmatike obično se smještaju u okvire analitičke filozofije, posebice oksfordske škole filozofije *običnoga* (*svakodnevnoga* ili *prirodnoga*) jezika. Njezini predstavnici polaze od pretpostavke da boljemu razumijevanju filozofskih ideja pridonosi bolje razumijevanje jezika kojim se one izražavaju. Njihov je znanstveni

³⁴ Pravac u filozofiji koji začinje Pierce, a prema kojemu je osnovno mjerilo teorijskoga načela njegova praktična vrijednost, to jest mogućnost njegove primjene. Prema Morrisovim riječima „trajni značaj pragmatizma sastoji [se] u tome što je on više obratio pažnju na odnos znakova prema onima koji se njima služe nego što je to ranije bio slučaj i procenio dublje nego ikad ranije važnost ovoga odnosa za razumevanje razumskih delatnosti” (Morris 1975: 44).

³⁵ Morrisova studija prvi je put objavljena 1938. godine. Ovdje se služimo njezinim prijevodom iz 1975. godine.

³⁶ Slično kako pragmatiku konceptualizira europska pragmatička tradicija, o kojoj će biti više riječi u nastavku. S druge strane, njemački filozof Rudolf Carnap, Morrisov suradnik, teži radikalnomu sužavanju njezina područja bavljenja (Jucker 2012: 497).

interes usmjeren na jezičnu upotrebu – prvenstveno sudionike komunikacijskoga čina, govornu situaciju u kojoj se on odvija te načelno na upotrebu znakova u konkretnim komunikacijskim situacijama (Nerlich 2009; Jucker 2012). Filozofija običnoga jezika razvija se u Oxfordu sredinom 20. stoljeća kao reakcija na filozofiju logičkih pozitivista (prije svega Bertranda Russella, Rudolfa Carnapa i „ranoga” Ludwiga Wittgensteina). Oni su, vođeni idejom o idealnome jeziku (koji bi omogućio egzaktnu i jednoznačnu notaciju filozofskih problema), svoja istraživanja temeljili na pretpostavci da bi se *običan* jezik mogao i trebao analizirati pomoću matematičkih i logičkih postavki – ne bi li se time suzbili njegovi nedostaci u vidu višeznačnosti i nejasnoća. Proučavajući odnose između jezika i izvanjezične stvarnosti (posebice referencijalnosti i indeksikala/deiktika) te uvjete istinitosti i neistinitosti tvrdnji, i logički su pozitivisti svojim analizama umnogome pridonijeli razvoju pragmatičke misli (ibid.). Međutim, *pragmatički obrat* koji je donio oksfordski kružok s filozofijom *običnoga* jezika bio je presudan za razvoj suvremene lingvističke pragmatike.

Predstavnici ove struje analitičke filozofije odbacuju ideju idealnoga jezika. Promatrajući jezik kao komunikacijsko sredstvo i sredstvo djelovanja na čovjekovu okolinu, okreću se proučavanju *običnoga* jezika i njegove upotrebe (Nerlich 2009: 329).

Predugo je pretpostavka filozofâ da je na „tvrdnji” samo to da „opisuje neko stanje” stvari ili da „tvrdi neku činjenicu”, a što ona mora činiti ili istinito ili neistinito. [...] Nisu sve istinite i neistinite tvrdnje ujedno i opisi [...]. U tome smislu dosad se korak po korak pokazalo ili se barem nadaje izvjesnim da su mnoge tradicionalne filozofske nedoumice proizašle iz pogreške [...]. (Austin 1955; 2014: 2–3)

Filozofiju *običnoga* jezika utemeljili su John Austin, tvorac teorije govornih činova, i Paul Grice, tvorac teorije implikature. Austinova teorija govornih činova usmjerena je na performativne iskaze – iskaze kojima govornik ne iznosi istinite ili neistinite tvrdnje o izvanjezičnoj stvarnosti, već na nju djeluje. U čuvenoj knjizi naslovljenoj *Kako djelovati riječima (How to Do Things with Words, 1962)*³⁷, koja okuplja bilješke s Austinovih predavanja, autor definira i nadalje tumači obilježja ove vrste iskaza:

Po izvanjskom izgledu – ili barem po gramatičkoj vanjštini – oni [performativni iskazi] su poput 'tvrdnji', ali pomniji pogled otkriva da oni, jednostavno rečeno, *nisu* iskazi koji mogu biti „istiniti” ili „neistiniti”. [...] Recimo, jedan od naših primjera bio je iskaz „Uzimam ovu ženu za svoju zakonitu suprugu”, izrečen tijekom ceremonije vjenčanja. Tu bismo trebali reći da u kazivanju tih riječi mi nešto *činimo*, naime vjenčamo se, a ne da *izvještavamo* o nečemu, naime o tome da se vjenčamo. (Austin 1962; 2014: 9)

³⁷ Austinova studija prvi je put objavljena 1962. godine. Ovdje se služimo njezinim prijevodom iz 2014. godine.

Austinovu teoriju sustavno razrađuje John Searle, koji se u svojoj studiji *Govorni čini* (*Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, 1969) posebno posvećuje uvjetima uspješnosti govornih činova te opisu zakonitosti njihovih pojedinih vrsta. Searle pritom zastupa stav da govoru valja pristupati kao vrsti ponašanja kojom upravljaju određena pravila, a na filozofima jezika jest da ta pravila utvrde i opišu:

Govoriti neki jezik znači izvršavati govorne čine kao što su čin tvrđenja, naređivanja, postavljanja pitanja, davanja obećanja i tako dalje. [...] Ti čini se vrše u skladu sa nekim pravilima upotrebe jezičkih elemenata i, najzad, ta pravila i omogućuju izvođenje ovih činova. (Searle 1969; 1991: 60)

Dok su Austin i Searle bili usmjereni na govorne čine, njihove funkcije i obilježja, Paul Grice posvećuje se proučavanju zakonitosti upotrebe jezika te općim postavkama vođenja razgovora. Za razvoj pragmatike od posebne je važnosti njegova teorija konverzacijske implikature – jezične pojave „kada izričaj prenosi pored doslovnog, konvencionalnoga značenja [...] i drugo značenje, koje nije direktno izraženo izričajem, a ovisno je o doslovnome značenju, o kontekstu, o ciljevima, namjeri govornika i interpretaciji slušatelja” (Kordić 1991: 87). Ovu teoriju, posvećenu pitanju kako slušatelj razumije aspekte značenja koje mu je govornik naumio prenijeti bez eksplicitnoga izražavanja, Grice postavlja u članku *The Causal Theory of Perception* (1961), a u cijelosti razvija u studiji *Logic and Conversation* (1967)³⁸, u čijemu uvodnome poglavlju konverzacijsku implikaturu definira pomoću sljedećega primjera:

Pretpostavimo da A i B govore o svojem zajedničkom prijatelju C koji momentalno radi u banci. A pita B kako se C snalazi na poslu i B odgovara: „Mislim sasvim dobro. Sviđaju mu se kolege i nije još bio u zatvoru”. Mogao bi zapitati što B time misli, što želi reći kad kaže da C još nije bio u zatvoru. Odgovori bi mogli biti različiti, kao na primjer da je C osoba koja bi mogla doći u napast na takvom radnom mjestu, da su mu kolege stvarno vrlo neugodni i opasni ljudi i tome slično. Naravno možda nije uopće potrebno da A postavi daljnje pitanje jer je odgovor u kontekstu sasvim jasan. Mislim da je sasvim jasno da je ono što je B htio reći, i natuknuti u ovom slučaju posve različito od onog što je B zaista rekao tj. da C još nije bio u zatvoru. Ovdje bih želio uvesti sljedeće termine: glagol *implicirati* i s njim povezane imenice *implikatura* (*impliciranje*) i *implicatum* (*ono što je implicirano*). (Grice 1967; 1989: 56–57)

Grice u svojoj studiji traži odgovor na pitanje kako se izvršava uspješan prijenos implicitnoga sadržaja od govornika do sugovornika; na kakvim se mehanizmima takav prijenos zasniva; koji uvjeti moraju biti zadovoljeni da bi implikatura bila

³⁸ Ova je studija prvi put objavljena 1967. godine. Ovdje se služimo njezinim prijevodom pod naslovom *Logika i razgovor* iz 1989. godine.

uspješno de/kodirana; koja su temeljna obilježja i vrste implikatura; kakav je odnos između eksplicitno i implicitno iskazanoga propozicijskoga sadržaja iskaza te na mnoga druga pitanja. Griceova je teorija implikature poslužila kao temelj drugim (*novograjsovskim* i *postgrajsovskim*) tumačenjima međuljudske komunikacije, pa tako i čuvenoj teoriji relevantnosti, koju 80-ih godina razvijaju Dan Sperber i Deirdre Wilson (1986). Više o *novograjsovskim* i *postgrajsovskim* teorijama, uključujući teoriju relevantnosti, v. u Poglavlju 1.3.2.4.

Govorni činovi i konverzacijska implikatura uz deiksu i presupoziciju predstavljaju jezgrena područja suvremene pragmatike. Pojam pragmatičke presupozicije odnosi se na pragmatičke inferencije i pretpostavke „ugrađene” u iskaz, koje se svojim obilježjima razlikuju od logičke implikacije i implikature (usp. Poglavlje 1.3.2.1). Pojam presupozicije također vuče svoje korijene iz filozofije jezika i logike (njime se primjerice bave Gottlob Frege, Bertrand Russell i Peter Strawson). Definicije pragmatičke presupozicije iz 70-ih godina počinju pristupati predmetu iz pragmatičke (umjesto iz logičke i/ili semantičke) perspektive, tumačeći ga kao *ménage à trois* između govornika, njegova iskaza i adresata (Caffi 2009: 760) – postavivši time temelj za razvoj pragmatičkih teorija o ovome fenomenu.

Deiksa kao pragmatički pojam odnosi se na „upućivanje jezikom” (Yule 1996: 9), odnosno na kodiranje različitih aspekata i okolnosti iznošenja iskaza u njegovu jezičnu strukturu (usp. Poglavlje 1.3.1.2). Kao i ostali prethodno spomenuti predmeti bavljenja pragmatike, deiktični su izrazi (pod nazivom *indeksikali*) isprva bili predmetom filozofskih i logičkih istraživanja. Budući da je njihovo značenje kontekstualno uvjetovano, predstavljali su prepreku istraživačima koji su pristupali jeziku kao apstraktnomu sustavu. Usmjerenjem znanstvenoga interesa na jezik u upotrebi deiksa postaje predmetom sustavnih filozofskih i lingvističkih istraživanja. Među najznačajnijim začetnicima pragmatičkoga pristupa deiksi ističu se Karl Bühler (1934) i Henri Frei (1944), a njihove teorije dalje razrađuju brojni pragmatičari (npr. Fillmore 1982, 1997; Lyons 1977; Levinson 1983, 2004).

Jezgrenim pragmatičkim područjima koja su se izvorno razvila u okviru filozofije jezika pridružuju se druga pragmatička područja čije temelje nalazimo u društvenim znanostima. Tako se konverzacijska analiza izvorno razvila u okviru sociologije u drugoj polovici 20. stoljeća. Njezinim se začetnicima smatraju Harvey Sacks, Emanuel Schegloff i Gail Jefferson, koji su autori pionirskih studija iz ovoga područja (Sacks 1963, 1972; Schegloff 1968; Schegloff i Sacks 1973; Sacks, Schegloff i Jefferson 1974 i dr.). Njihove ideje razvile su se pod utjecajem sociologije svakodnevnoga života i interpersonalnoga ponašanja Ervinga Goffmana (1956) te

etnometodologije^{39, 40} Harolda Garfinkela (1967) (Hutchby 2019: 2). Za razliku od diskursne analize koja primjenjuje deduktivni pristup jezičnoj građi, konverzacijska analiza pristupa joj empirijski. Njezin je središnji cilj utvrđivanje strukturnih obilježja i organizacijskih obrazaca autentičnih konverzacijskih činova (usp. Poglavlje 1.3.4). Razvoju znanstvenoga interesa za proučavanje međuljudske komunikacije (tzv. *interakcijski obrat*) bitno je doprinijela moderna antropološka misao s početka 20. stoljeća na čelu s Bronisławom Malinowskim, Alfredom Radcliff-Brownom, Franzom Boasom i njihovim nastavljačima, koji su dijelili stav da je svaku ljudsku djelatnost (jezičnu ili nejezičnu) nužno promatrati u odnosu na situacijski ili kulturni kontekst u kojemu se odvija. U skladu s tom pretpostavkom, 70-ih i 80-ih godina prošloga stoljeća u sklopu lingvističke antropologije raste broj istraživanja usmjerenih na proučavanje kulturno specifičnih jezičnih praksi, što kasnije postaje i predmetom pragmatičkih poredbenih i kontrastivnih istraživanja (usp. Koyama 2011).

Govorni činovi, implikatura, presupozicija, deiksa i konverzacijska analiza jezgrena su područja suvremene lingvističke pragmatike. Pojedini pragmatičari pridružuju im i druga područja kao što je primjerice uljudnost. Uljudnost se u pragmatičkoj teoriji definira kao skup društvenih normi koje određuju prikladno, društveno prihvatljivo ponašanje u kontekstu komunikacijskoga čina (usp. Poglavlje 1.3.5). Budući da su takve norme rezultat društveno-povijesnoga razvoja, one su kulturno (i jezično) specifične, stoga im pragmatičari najčešće pristupaju kontrastivno (Pizziconi 2006: 706). Istraživanja o uljudnosti inicira George Lakoff svojim pionirskim radom iz 1973. godine, a u procesu uspostavljanja i razvoja teorijske misli o ovome fenomenu posebno važnu ulogu imaju studije Geoffreyja Leecha (1977, 1983) te Penelope Brown i Stephena Levinsona (1978). Brown i Levinson tvorcima su pojmova *pozitivna uljudnost* i *negativna uljudnost*, a njihova se teorija uljudnosti zasniva na čuvenoj teoriji obraza sociologa Ervinga Goffmana (1955). Teorija uljudnosti u posljednjih je pola stoljeća doživjela brojne kritike i revizije, a njihov sustavan pregled v. u Leech (2014).

Angloamerički pristup pragmatici znatno je uži od europskoga te je uglavnom sveden na područja koja su se razvila u okviru tradicionalne analitičke filozofije. Europski ili kontinentalni pristup pragmatici obuhvaća mnogo šire područje bavljenja,

³⁹ Etnometodologija je „sociološka analiza individualnih pretpostavka i vjerovanja o prirodi svijeta u svakodnevnim društvenim međudjelovanjima. Sa stajališta etnometodologijskog tumačenja svakodnevlja polazi se od pretpostavke da socijalni svijet egzistira u postupcima i putem postupaka koje primjenjuju njegovi članovi da bi ga učinili razmotrivim i objašnjivim. [...] Idejni je tvorac ovoga analitičkog pristupa sociolog Harold Garfinkel. Predmetak etno- upućuje na sličnost s antropološkim pristupima proučavanju kolektivnih modela znanja, kao u primjerice etnosemantičkim ili etnoznanosti.” (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, *Struna*, <http://struna.ihj.hr/naziv/etnometodologija/25393/>)

⁴⁰ Sve poveznice koje se navode u tekstu knjige i popisu literature posljednji su put posjećene 5. listopada 2021. godine.

preklapajući se s predmetima sociolingvistike, lingvističke antropologije, psiholingvistike, analize diskursa, teorije književnosti i drugih društvenih i humanističkih disciplina (Huang 2006: 4). U okviru takvoga širega pristupa razvijaju se brojna pragmatička interdisciplinarna usmjerenja/podgrane poput primjerice socijalne i kognitivne pragmatike.

2.2. Prije „službenih” početaka: začeci pragmatičke misli

„Službeni” počeci pragmatike obično se vezuju uz Charlesa Morrisa i oksfordsku školu filozofije običnoga jezika, međutim valja naglasiti da se u to vrijeme usporedno u Europi razvijaju i druge teorije koje jeziku pristupaju iz pragmatičke perspektive. One se, kao i filozofija običnoga jezika, neposredno ili posredno nadovezuju na američku i europsku pragmatičku misao 19. i početka 20. stoljeća nastalu u okviru društvenih i humanističkih disciplina s „pragmatičkim pogledom na svijet”. Iako njihovi doprinosi nisu ugrađeni u same temelje suvremene lingvističke pragmatike, naknadno su postali njezinim dijelom (usp. Nerlich 2009).

Krajem 20. stoljeća počinje se sustavno istraživati bogata tradicija pragmatičke misli koja prethodi njezinim „službenim” počecima. U tome je kontekstu posebno značajan iscrpan povijesni pregled ranoga razvoja pragmatike u Europi i SAD-u autorskoga dvojca Brigitte Nerlich i Davida Clarkea pod naslovom *Language, Action, and Context: The Early History of Pragmatics in Europe and America (1780–1930)* iz 1996. godine. U ovoj studiji autori nude pregled razvoja američke i europske (ponajviše britanske, francuske i njemačke) pragmatičke misli prvenstveno u okviru filozofije, a kasnije i psihologije, semiotike, lingvistike te drugih društvenih i humanističkih znanosti. Pregled obuhvaća razdoblje od samoga kraja 18. stoljeća do 30-ih godina 20. stoljeća, kada Morris pragmatiku određuje kao jednu od triju grana semiotike. Razvojni put pragmatike Nerlich i Clarke (1996: 13) dijele u tri razvojne faze:

- (1) protopragmatika (1785. – 1835.) u Europi, na koju se nastavlja razdoblje tranzicije (1835. – 1880.), tijekom kojega protopragmatika u Europi biva potisnuta na margine, dok američki pragmatizam „isplivava na površinu”;
- (2) pragmatizam (1860. – 1930.) u SAD-u;
- (3) pragmatika *avant la lettre* (1880. – 1935.) u Europi, nakon koje slijedi razdoblje tranzicije (1940. – 1970.) prema razvoju suvremene pragmatike.

U europsku pragmatiku *avant la lettre* spadaju teorije nastale krajem 18. i početkom 19. stoljeća koje se neposredno ili posredno bave pragmatičkim obilježjima jezika. Iako one nisu izravno utjecale na razvoj rane pragmatike, Nerlich (2009: 334) ističe kako su zahvaljujući njima temeljne pragmatičke (pret)postavke ustanovljene u

razdoblju prije Austina. Među njima izdvaja sljedeće: znakovi ne služe samo za izražavanje misli, već vrše razne druge funkcije; znakovi nemaju samo intelektualnu nego i afektivnu funkciju; znakovi imaju tri osnovne funkcije: predstavljanje misli, izražavanje emocija i obraćanje; znakovi se mogu razumjeti isključivo u kontekstu u kojemu su upotrijebljeni; govor je svrhovit čin; znakovi su sredstva koja se koriste u komunikacijskome činu i njihova upotreba ima konkretan učinak; znakovi se koriste kako bi se njima utjecalo na druge; znakovi funkcioniraju isključivo u dijalogu/konverzaciji; recipročnost između govornika i slušatelja važna je; znakovi se koriste za koordiniranje ljudskoga ponašanja; neki su znakovi indeksički povezani sa stvarnošću i sudionicima govornoga događaja; jezikom djelujemo; govorni činovi mogu biti autoreferencijalni.

*

Odnos znanosti o jeziku prema pragmatičkim pitanjima prije utvrđivanja pragmatike kao samostalne lingvističke discipline slikovito je dočarao Yehoshua Bar-Hillel (1971) metaforičnim opisom pragmatike kao „lingvističkoga koša za smeće”, kojim autor ukazuje na marginaliziranost njezina predmeta u *mainstream* lingvistici.

Lingvisti i filozofi jezika na svoje su radne stolove stavljali istraživanja apstraktnih, potencijalno univerzalnih jezičnih obilježja, dok su bilješke o svakodnevnome jeziku stavljali po strani. Nagomilane na rubovima radnih stolova, one su s vremenom počele ispadati i završavati u košu za smeće. (Yule 1996: 6)

Od 70-ih godina prošloga stoljeća nadalje taj je „koš za smeće” postao izvorom pragmatičkih istraživanja te je pragmatika postala priznata i prepoznata lingvistička disciplina. Dakako, ovdje se nameće pitanje zbog čega jezična upotreba tako kasno postaje predmetom sustavnih lingvističkih istraživanja. Odgovor na to pitanje u najvećoj mjeri leži u teorijskim i metodološkim postavkama vodećih, formalistički orijentiranih lingvističkih pravaca:

Opće je poznato da je u 19. stoljeću jezik dominantno proučavan kao *organizam*, a u 20. stoljeću kao *sustav*. Čini se da takvi pristupi nisu ostavili mnogo prostora za proučavanje jezika u upotrebi, odnosa između jezika i konteksta ili odnosa između jezika i djelovanja. (Nerlich 2009: 329)

*

Tijekom 19. stoljeća lingvistička su istraživanja dominantno bila usmjerena na proučavanje povijesnoga razvoja jezika te na njihovo komparativno izučavanje s ciljem utvrđivanja njihova genetskoga porijekla. U središtu pažnje istraživača bila su,

dakle, formalna obilježja jezika, a ne pitanja vezana uz jezičnu upotrebu (Jucker 2012: 497). Od ranoga 20. stoljeća lingvistika se definira kao znanost koja se bavi jezičnim sustavom i strukturom (Yule 1996: 793). Nalazeći uzore u prirodnim znanostima, strukturalizam u lingvistici obilježen je težnjom za znanstvenom egzaktnošću, empirizmom i prediktivnošću (Mey 2006: 273). To rezultira njezinom usmjerenošću na formalna obilježja jezika te isključivanjem iz njezine „nadležnosti” svega onoga što je izvan jezičnoga sustava ili je suviše apstraktno da bi bilo podložno egzaktnome i objektivnome znanstvenome opisu. Dakako, postojale su značajne varijacije među pojedinim strukturalističkim usmjerenjima u lingvistici, no povezivale su ih zajedničke teorijske postavke (Ivić 1970: 100), među kojima su i one zbog kojih su pragmatička pitanja završila u „lingvističkome košu za smeće”. To su primjerice usmjerenost na proučavanje formalnih obilježja jezika; pristup jeziku kao zatvorenomu sustavu, izoliranomu od svega onoga što je izvan njega samoga; usmjerenost na proučavanje jezika kao apstraktnoga sustava, a ne njegove realizacije u komunikacijskome aktu; pristup jeziku kao homogenomu sustavu (usp. Kovačec 2007). Ipak, zahvaljujući spomenutim varijacijama među pojedinim strukturalističkim usmjerenjima, i među strukturalistima ima predstavnika koji su svojim radom – uglavnom posredno ili naknadno – utjecali na razvoj suvremene pragmatike. Riječ je prvenstveno o predstavnicima funkcionalističkoga usmjerenja strukturalne lingvistike,⁴¹ koji jeziku pristupaju kao komunikacijskomu sredstvu čija se struktura može opisati na temelju analize njegovih funkcija⁴² u konkretnim komunikacijskim situacijama:

Funkcionalni pristupi, za razliku od formalnih, u žarište stavljaju komunikaciju kao jednu od najvažnijih funkcija jezika u društvu, a značenje pri tome igra veliku ulogu. U ovome pristupu ističe se svrhovitost jezične djelatnosti. Funkcije jezika smatraju se ključem za razumijevanje lingvističkih procesa i struktura. (Borucinsky i Tominac Coslovich 2015: 13)

Kao reakcija na strukturalizam u američkoj se lingvistici sredinom 20. stoljeća pod vodstvom Noama Chomskog razvija transformacijska generativna gramatika – također formalistički orijentiran teorijski model usmjeren na proučavanje jezične kompetencije govornika (usp. Mihaljević 2007). Upravo pod utjecajem oksfordske

⁴¹ Funkcionalizam je naziv za više različitih smjerova strukturalne lingvistike. Razvoju pragmatike u najvećoj su mjeri pridonijeli predstavnici praškoga lingvističkoga kruga, posebice Roman Jakobson i Émile Benveniste (usp. Nerlich 2009, Koyama 2011).

⁴² Prvu podjelu jezičnih funkcija predlaže Karl Bühler (1934) u okviru svojega *Organonmodella*: funkcija predočivanja, funkcija izražavanja i funkcija zazivanja. Jakobson (1960) razrađuje tu podjelu i proširuje ju trima dodatnim funkcijama, čime u konačnici dobiva podjelu od šest temeljnih jezičnih funkcija: emotivna, konativna, referencijalna, metajezična, poetska i fatička. Istodobno, Jakobson predstavlja i svoju pragmatičku matricu komunikacije, koja uključuje govornika, slušatelja, komunikacijski kanal, govornikovu poruku upućenu slušatelju te kôd za interpretaciju znakova lociranih u mikrokontekst ili makrokontekst komunikacijskoga čina (Koyama 2011: 152).

škole običnoga jezika pojedini generativni gramatičari (među ostalima Charles Fillmore, Lawrence Horn i Gerald Gazdar) s vremenom napuštaju ideju o mogućnosti razdvajanja jezične kompetencije od jezične upotrebe, a time i pretpostavku da se lingvistika treba zasnivati na proučavanju jezika isključivo kao apstraktnoga sustava (Mišković-Luković 2015: 14). U tome su kontekstu za razvoj pragmatike značajni i radovi Georgea Lakoffa s početka 70-ih godina, u kojima ukazuje na nepodudarnosti između onoga što gramatičari procjenjuju kao „gramatično” te onoga što govornici doista koriste u svakodnevnoj komunikaciji, ističući pritom važnost konteksta u procesu sporazumijevanja (Mey 1998: 718). Na ovaj problem, kao i na nedostatke tumačenja jezika kao homogenoga sustava, ukazivali su i mnogi drugi utjecajni lingvisti, antropolozi i sociolozi, što je rezultiralo buđenjem sve jačega znanstvenoga interesa za sustavnim proučavanjem jezika u upotrebi, kao i jezične varijabilnosti (usp. Mey 2009). Udaljavanju lingvistike od mehanicističkoga pristupa jeziku i pražnjenju „lingvističkoga koša za smeće” naknadno pridonosi i teorija književnosti, na čelu s ruskim teoretičarima Mihailom Bahtinom i Valentinom Vološinovim i njihovim pionirskim radovima o društvenim aspektima jezika i njegove upotrebe (ibid. 793). Dok se s jedne strane dosezi iz područja filozofije, sociologije, antropologije, teorije književnosti i dr. – s većim ili manjim vremenskim odmakom – ugrađuju u temelje suvremene pragmatike, s druge strane pragmatički se pristup od 70-ih godina nadalje počinje ugrađivati u temelje drugih znanosti. Daljnji razvoj suvremene pragmatike odvio se te se i dalje odvija u raznim pravcima.

2.3. Suvremena pragmatika

70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća nastupaju tektonski pomaci na razvojnoj putanji znanosti o jeziku. Učvršćuje se i širi polje njezina znanstvenoga interesa, a sukladno tome ubrzano se razvijaju nove lingvističke poddiscipline. Dok je lingvistika prve polovice i sredine 20. stoljeća iz svojega fokusa isključila proučavanje jezika u upotrebi, novonastale lingvističke discipline u drugoj polovici 20. stoljeća donose obrat preusmjerenjem pažnje upravo na to prethodno zanemareno područje. Vodeću ulogu u takvoj promjeni paradigme odigrala je pragmatika. U početnoj razvojnoj fazi ove discipline od posebne su važnosti studije Geralda Gazdara (1979), Stephena Levinsona (1983), Geoffreya Leecha (1983), Georgije Greena (1989) i drugih autora koji su postavili temelje njezina teorijsko-metodološkoga i pojmovnoga aparata.

Jucker (2012) ističe kako je lingvistička pragmatika za vrijeme svojega polustoljetnoga razvoja doživjela tri ključna (prvenstveno metodološka) obrata:

(1) *Od introspekcije do empirijskih istraživanja.* Dok su „očevi” pragmatike Austin, Searle i Grice te njihovi sljedbenici prvenstveno radili s neovjerenim jezičnim podacima do kojih su dolazili introspekcijom, s vremenom se u sve većoj mjeri u lingvističkim istraživanjima počinju primjenjivati empirijske metode prikupljanja jezične građe, prvenstveno pod utjecajem sociolingvistike, a potom i analize diskursa te konverzacijske analize. Pod utjecajem korpusne lingvistike, koja se također ubrzano razvija 70-ih godina prošloga stoljeća, utemeljuje se korpusna pragmatika, koja se bavi analizom velikih uzoraka prirodnoga govora (v. Cjeline 3 i 4).

(2) *Od homogenosti do heterogenosti.* Dok se u strukturalističkim i generativističkim studijama jeziku pristupalo prvenstveno kao homogenome sustavu, 70-ih se godina 20. stoljeća pažnja počinje sve više usmjeravati na njegovu varijabilnost – prvenstveno u okviru sociolingvistike, a potom i drugih lingvističkih disciplina. Tako se u okviru sociopragmatike s vremenom razvijaju nova usmjerenja poput poredbene i međukulturalne pragmatike.

(3) *Od sinkronije do dijakronije.* 90-ih godina 20. stoljeća kao reakcija na dominantni sinkronijski pristup jeziku razvija se dijakronijska pragmatika, koja se bavi proučavanjem promjena obrazaca jezične upotrebe te tumačenjem njihovih uzroka.

S vremenom se ubrzano diferenciraju usmjerenja u sklopu pragmatike s obzirom na uži predmet proučavanja, metodologiju i primjenu. Tako se danas pragmatika raslojava na normativnu, teorijsku, kritičku, eksperimentalnu, računalnu, korpusnu, povijesnu, multimodalnu, kliničku, poredbenu, interpersonalnu, (inter)kulturalnu, kognitivnu, književnu; sociopragmatiku, psihopragmatiku, neuropragmatiku, cyberpragmatiku i dr.⁴³

⁴³ Opisi većine ovdje navedenih pragmatičkih usmjerenja dostupni su na jednome mjestu u priručniku *Concise Encyclopedia of Pragmatics* (ur. Mey 2009). Prikaz računalne i korpusne pragmatike v. u Cjelini 4.

Kada je riječ o položaju i zastupljenosti pragmatike u hrvatskoj lingvistici, broj domaćih pragmatičkih istraživanja iz dana u dan raste. U posljednjim dvama desetljećima u Hrvatskoj je održano desetak znanstvenih konferencija posvećenih (između ostaloga i) pragmatičkim temama, na kojima su izloženi radovi objavljeni u konferencijskim zbornicima.⁴⁴ Nadalje, objavljena je nekolicina pragmatičkih studija hrvatskih istraživača u vidu znanstvenih monografija i članaka, a raste i broj obranjenih diplomskih radova i doktorskih disertacija posvećenih raznim pragmatičkim temama. Zbog toga držimo da bi bilo iznimno korisno izraditi bibliografiju koja bi omogućila precizan uvid u razvojne puteve ove discipline u Hrvatskoj. Iako se pragmatika na hrvatskim sveučilištima predaje kao zaseban nastavni kolegij u sklopu različitih studijskih programa na diplomskoj i poslijediplomskoj razini,⁴⁵ za sada ne postoje opći udžbenici iz suvremene lingvističke pragmatike na hrvatskome jeziku (bilo u izvorniku bilo u prijevodu).⁴⁶ U svakome slučaju, razvidno je da je u hrvatskoj lingvistici prepoznata važnost ove lingvističke discipline te da joj slijedi ubrzan razvoj.

⁴⁴ Npr. konferencije i zbornici: *Jezik i njegovi učinci* [2017, Zagreb, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku], *Interkulturalna pragmatika i komunikacija* [2016, Split, Sveučilište u Splitu / De Gruyter Mouton], *Jezik kao informacija* [2012, Zagreb, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku], *Proučavanja diskursa i dijaloga između teorije, metoda i primjene* [2010, Osijek, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku], *Lingvistika javne komunikacije* [2008, Osijek, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku], *Slavenska frazeologija i pragmatika* [2006, Rab, Sveučilište u Zagrebu / Međunarodni slavistički komitet], *Jezik u društvenoj interakciji* [2003, Opatija, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku], *Teorija i mogućnosti pragmalingvistike* [1999, Opatija, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku] i dr.

⁴⁵ Godine 2017. Branko Kuna je uredio zbornik studentskih radova iz kolegija *Pragmalingvistika* pod naslovom *Jezik između redaka*, koji okuplja studije posvećene analizama javnoga jezika.

⁴⁶ Monografije posvećene prikazu rane pragmatike te odnosu pragmatike i filozofije jezika objavili su Milorad Pupovac (*Jezik i djelovanje* 1991) i Nenad Mišćević (*Rođenje pragmatike* 2018). Osim toga, u Hrvatskoj je objavljena nekolicina monografija posvećenih pojedinim jezgrenim pragmatičkim područjima kao što su primjerice studije *Govorni činovi* Nade Ivanetić (1995) te *Pragmemi u komunikaciji* Nede Pintarić (2002). Nije na odmet spomenuti i to da je posljednjih godina u Srbiji i BiH objavljeno nekoliko općih udžbenika iz suvremene pragmatike, primjerice *Pragmatika* (Mišković-Luković 2015), *Uvod u pragmatiku* (Rajić 2016), *Osnovi pragmatike* (Stanković 2019), *Pragmatika* (Bakšić i Bulić 2019).